

Герасимів Л. Я.,
аспірант кафедри англійської філології
факультету іноземних мов Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ТАКТИКА ЗВИНУВАЧЕННЯ ЯК КОНФЛІКТНА ТАКТИКА В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню конфліктного потенціалу тактики звинувачення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання як особливому типі конфліктної взаємодії. Запропоновано спробу диференціювати тактику звинувачення в системі суміжних за ілюкутивною складовою частиною тактик засудження, осуду, зневаги та дорікання, виділених на основі спільного інтенційного змісту – вираження несхвалення та здійснення впливу на адресата.

Ключові слова: комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, конфліктна взаємодія, інтерактивність, інтенційність, тактика звинувачення.

Постановка проблеми. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання відображає комунікацію двох учасників спілкування в їх діалогічній взаємодії. Вона складається з двох комунікативних актів – звинувачення та виправдання, причому звинувачення є ініціюючим комунікативним актом, а виправдання – реактивним.

Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання враховує зворотну реакцію комунікантів (інтерактивність), відображає активну позицію адресанта під час ініціації комунікації (інтенційність) та зміну комунікативних ролей відповідно до вимог комунікації (діалогічність). Цей процес неминує охоплює продукування адресантом повідомлень із врахуванням цілей, інтенцій та мотивів, їх інтерпретацію та оцінку адресатом з огляду на контекст та ситуацію, а також реагування на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження впливу прагматичних факторів та соціальних параметрів комунікантів на реалізацію комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовній художній дитячій літературі зумовлений переважним зверненням лінгвістів до комунікативних дій звинувачення та виправдання відокремлено (А.Л. Погребиська [10], І.Р. Корольов [7], А.А. Король [6], Т.А. Мирончук [9], Т.В. Дубровська [4]) та спорадичним дослідженням окремих аспектів звинувачення та виправдання у їх діалогічній єдності (Є.В. Лаврентєва [8], О.П. Снежик [11]).

Метою статті є аналіз конфліктотвірних параметрів тактики звинувачення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. Матеріалом дослідження слугують фрагменти текстів англомовної художньої прози для дітей сучасних авторів.

Виклад основного матеріалу. Для цілісного та об'єктивного опису тактики звинувачення важливо диференціювати її у системі суміжних за ілюкутивною складовою частиною тактик засудження, осуду, зневаги та дорікання. Усі ці тактики були виділені на основі спільного інтенційного змісту – вираження несхвалення та здійснення впливу на адресата.

Значення несхвалення за допомогою метамови можна пояснити так: Х відчуває негативне емоційне відношення до Y,

оскільки він вважає, що відповідно до норм та стандартів поведінки, прийнятих у цьому суспільстві, поведінка Y не відповідає цим нормам [3, с. 91].

Окрім спільного інтенційного змісту, ці тактики мають індивідуальні комунікативно-прагматичні характеристики. Їх можна диференціювати за такими ознаками:

1. Специфіка інтенції. Т.В. Булігіна та О.Д. Шмельов, услід за Ч. Філмором, базують диференціацію між предикатами *обвинувачувати* та *засуджувати* на різному розподілі асерції та пресупозиції. У випадку обвинувачення в намірі мовця входить повідомлення про те, що була вчинена певна дія, а неможливість цієї дії відноситься до сфери пресупозиції. У випадку засудження пресупозиція – це вчинення певної дії, а асерція – це засудження цієї дії [1, с. 51].

В.І. Карасик тісно пов'язує звинувачення з осудом та відносить його до юридичного, а не морального впливу, хоча науковець і визнає, що юридичні норми впливають із моральних. Загальне значення дієслів звинувачення визначається ним як «вважати когось винним, заявляти про це офіційно та публічно і притягти обвинуваченого до суду» [5, с. 149]. Основою для визнання вини є вчинення певного злочину, тобто порушення закону. Це, у свою чергу, притягує відповідальність, тобто необхідність відповідати за свої вчинки.

Засудження є двоспрямованою ілюкутивною дією, оскільки ілюкутивною метою автора є реакція на поведінку і стимул до зміни цієї поведінки [12, с. 494].

Комунікативна мета дорікання є ідентичною до засудження – дати негативну оцінку та змінити поведінку адресата. Адресат виступає особою, що усвідомлено здійснила негативний вчинок, усвідомлює його наслідки і здатна нести відповідальність за вчинене [13, с. 728], проте дорікання має певну специфіку ілюкції: його ціллю є змусити адресата подумати над своєю поведінкою [1, с. 55].

Отже, складовими частинами інтенції звинувачення є повідомити про факт вчинення певної дії, виразити свою негативну оцінку цієї дії, вказати на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та змусити його діяти/думати в потрібному для ініціатора звинувачення руслі:

«Have you any idea how worried I've been?» said Mrs. Weasley in a deadly whisper. «Sorry, Mum, but see, we had to – «All three of Mrs. Weasley's sons were taller than she was, but they cowered as her rage broke over them.» «Beds empty! No note! Car gone – could have crashed – out of my mind with worry – did you care? – never, as long as I've lived – you wait until your father gets home, we never had trouble like this from Bill or Charlie or Percy –» «Perfect Percy,» muttered Fred.» «YOU COULD DO WITH TAKING A LEAF OUT OF PERCY'S BOOK!» yelled Mrs.

Weasley, prodding a finger in Fred's chest. «You could have died, you could have been seen, you could have lost your father his job –» [16, p. 33].

У звинуваченні втілені вищезазначені інтенції: повідомити про факт вчинення певної дії (*Beds empty! No note! Car gone*), вираження негативної оцінки стосовно цієї дії (*out of my mind with worry*) та вказівка на відповідальність адресата за вчинення цієї дії (*Did you care?*).

Приклад ілюструє реалізацію ТЗ за допомогою декількох прийомів: вказівки на негативний вплив цієї дії на адресанта (*Have you any idea how worried I've been, out of my mind with worry*), прогнозів небажаних для комунікантів (*You could have died, you could have been seen, you could have lost your father his job*), прямої вказівки на негативність дії (*Did you care? – Never, as long as I've lived*), порівняння об'єктів, дій з іншими (позитивними) (*We never had trouble like this from Bill or Charlie or Percy*), вказівки на бажану для адресанта дію, яка не була вчинена (*You could do with taking a leaf out of Percy's book*).

2. Усвідомлення/неусвідомлення адресатом вчиненої дії.

Додатковим елементом значення осуду є те, що Х думає, що У зробив негативну дію цілеспрямовано, знаючи закони і свідомо їх порушуючи, тому він відноситься до У негативно. Порівняно з осудом засудження має меншу міру негативної оцінки У, оскільки Х вважає, що У вчинив негативну дію несвідомо, тому він не просто констатує факт вчинення цієї дії, а й намагається пояснити У його помилку. У випадку зневаги оцінюватися можуть навіть несвідомі дії індивіда [3, с. 91–99].

Дорікання відрізняється від засудження тим, що адресат дорікання свідомо порушив угоду, яка існувала між адресантом і адресатом на предмет дотримання певних норм або «усвідомлено не врахував у своїй поведінці наявні в нього уявлення про зразки поведінки, що існують в соціумі», відповідно, адресант відчуває до адресата негативно-емоційне, оцінне відношення [13, с. 728].

Під час звинувачення мовець вважає, що звинувачуваний вчинив негативну дію свідомо, цілеспрямовано. Поряд із вираженням негативної оцінки він прагне зробити так, щоб звинувачуваний її виправив, тобто здійснює вербальний тиск на звинувачуваного [5, с. 149]:

«What, Voldemort?» said Harry, without thinking. Even Stan's pimples went white; Ern jerked the steering wheel so hard that a whole farmhouse had to jump aside to avoid the bus. «You outta your tree?» yelled Stan. «'Choo say 'is name for?» «Sorry,» said Harry hastily. «Sorry, I – I forgot –» [17, p. 38].

Адресант перед реалізацією звинувачення робить запит стосовно розумового здоров'я адресата, оскільки він прагне запевнитись, що адресат вчинив негативну дію свідомо (*You outta your tree?*). Отже, звинувачення безпосередньо залежне від усвідомлення вчиненої дії.

За інтенсивністю вираження негативної оцінки звинувачення є набагато сильнішою комунікативною дією, ніж, для прикладу, осуд чи засудження.

3. Засоби вираження інтенції. Засудження передбачає використання вербальних засобів мови для пояснення негативного вчинку, а осуд може мати і невербальну форму [3, с. 91–99]. Дорікати теж можна невербально, проте, на відміну від інших предикатів, дорікати означає нагадувати або непрямо вказувати, що вчинений поступок є негативним. Звинувачуючи, ми повідомляємо про те, в чому ми самі впевнені, тому звинувачення реалізується виключно в межах мовленнєвого акту [1, с. 55].

Отже, інтенція звинувачення, на відміну від інших суміжних понять, може бути виражена єдиним способом – вербально:

«Damn you, Shuter, you careless old fool! Look what you've done!» Lyra could see, just. Her uncle had managed to knock the decanter of Tokay off the table, and made it look as if the Porter had done it. The old man put the box down carefully and began to apologize. «I'm truly sorry, my lord – I must have been closer than I thought –» [15, p. 11].

Автор звинувачення не лише вербалізує своє незадоволення вчинком звинувачуваного, а й вживає засоби оцінки зниженої тональності (інвективу), яка призначена для того, щоб продемонструвати високу міру емоційного дискомфорту адресанта.

4. Специфіка аксіологічної складової. Засудження виділяють за характером аспекту (недотримання адресатом вимог, що базуються на особистій точці зору мовця на факти дійсності, або тих, що базуються на загальноприйнятих нормах) [12, с. 495]. Вважаємо, що останній тип засудження, який втілюється відповідно до суспільних норм, можна назвати звинуваченням і на цій основі розділяти засудження і звинувачення. Адже у випадку звинувачення агент зберігає за собою право виносити оцінку, тобто висловлювати свою думку про недоліки та переваги об'єкта оцінки відповідно до системи цінностей. Ініціатор звинувачення присвоює собі право представляти суспільство, тому під час обвинувачення цінності має суспільну значущість [5, с. 149]. Звинувачення відносять до мовленнєвих дій оцінного впливу, які спрямовані на почуття співрозмовника і належать до сфери соціально-правової оцінки поведінки [14, с. 49].

Той, хто обвинувачує, бере на себе відповідальність за факт вчинення певної дії, а той, хто засуджує, – за право винесення певної оцінки за цю дію. Отже, в першому випадку шкала цінностей, згідно з якою вчинок кваліфікується як негативний, є загальноприйнятною, а в другому випадку шкала цінностей встановлена індивідуально [1, с. 51]. Зневажаючи, людина також використовує свою власну систему норм та цінностей [3, с. 91–99]:

«[...]...And when you did see me, you like to fainted, as if I was some horrible thing you never wanted to see again. You en't human, Lord Asriel. You en't my father. My father wouldn't treat me like that. Fathers are supposed to love their daughters, en't they? You don't love me, and I don't love you, and that's a fact. I love Farther Coram, and I love lorek Byrnison; I love an armored bear more'n I love my father. And I bet lorek Byrnison loves me more'n you do.» [15, p. 222].

Згідно із суспільно-визнаною шкалою оцінювання вчинок адресата є серйозним та важким, оскільки йдеться про відношення батька до дочки. Автор звинувачення має нижчий статус, проте під впливом емоційного стану звинувачує демонстративно.

У значенні предикатів звинувачення та засудження, тобто предикатів етичної оцінки, у формі логічних пресупозицій міститься також дезидеративна оцінка (бажання) [2, с. 87]. Усі предикати етичної оцінки відносяться до предикатів, у склад пресупозицій яких входить реалізоване бажання семантичного суб'єкта (його бажання чи небажання).

Несхвалення відрізняється від зневаги тим, що в основі емоційної оцінки несхвалення лежать якості, які можна змінити, в основі зневаги – якості, які людина змінити не може [3, с. 91].

Отже, звинувачення відноситься до предикатів етичної оцінки, що містить дезидеративну складову частину (реалізоване бажання семантичного суб'єкта) та базується на суспільно-відомій шкалі цінностей.

5. Адресатно-адресантне відношення. У комунікативній ситуації засудження автор – наставник, м'який критик, обізнаний зі зразками поведінки, а адресат має нижчий статус, не знає норм поведінки і не усвідомлює, що він їх порушує [12, с. 495].

У комунікативній ситуації вираження зневаги адресант позиціонує свою вищість над адресатом, навіть не маючи вищого статусу. Ілюстративна дія зневаги не передбачає того, що адресат може виправити свою поведінку в майбутньому, тому адресант виступає вольовим, суворим учасником комунікативної взаємодії.

Під час дорікання комунікативний статус адресанта може бути однаковий або нижчий за комунікативний статус адресата, оскільки ця комунікативна дія використовується для ненав'язливої, непрямой вказівки на негативний вчинок, що характерно для такого типу відносин.

Для звинувачення більш характерна нерівність статусно-рольових позицій та велика статусна дистанція між співрозмовниками. Оскільки звинувачення передбачає пониження комунікативного статусу співрозмовника, то адресант повинен мати достатні повноваження та вищий комунікативний статус для того, щоб ці обвинувачення визналися адресатом:

«Dirty,» said Lord Asriel, pushing her hands away. «Don't they make you wash in this place?» «Yes,» she said. «But the Chaplain's fingernails are always dirty. They're even dirtier than mine.» «He's a learned man. What's your excuse?» «I must've got them dirty after I washed.» [15, p. 24].

Дорослий має настільки беззаперечний авторитет, що він демонстративно вимагає виправдань у дитини. Про його вищий комунікативний статус свідчать інтерогативні конструкції та безапеляційний тон розмови.

6. Часовий фактор. Під час засудження фактор минулого, відомий лише автору, базується на зразках поведінки і вираженні особистих поглядів мовця, а фактор майбутнього полягає в досягненні перлокутивного ефекту – прийнятті адресатом до відома побажань автора і їх врахуванні у подальшій поведінці [12, с. 495].

Фактор минулого під час дорікання відомий обом учасникам комунікації. Фактор майбутнього такий самий, як і під час засудження, – зміна поведінки адресата в бажаний для адресанта бік [13, с. 728].

Часовий фактор майбутнього у випадку зневаги відіграє неабияку роль, оскільки передбачається, що в майбутньому адресат не зможе поміняти свою поведінку в бажаний для адресанта бік, а фактор минулого є відомий тільки адресанту, оскільки ним використовується індивідуальна, відома йому система цінностей.

Під час звинувачення фактор минулого є відомим обом учасникам комунікації, а стосовно фактору майбутнього можна зазначити бажану для адресанта зміну поведінки адресата:

«Orange. Tell me, boy, does anything penetrate that thick skull of yours? Didn't you hear me say, quite clearly, that only one rat spleen was needed? Didn't I state plainly that a dash of leech juice would suffice? What do I have to do to make you understand, Longbottom?» Neville was pink and trembling [17, p. 125].

Адресант звертається до фактору минулого, на основі якого він вибудовує своє звинувачення (*Didn't you hear me say, quite*

clearly, that only one rat spleen was needed? Didn't I state plainly that a dash of leech juice would suffice?), фактор майбутнього використовує для того, щоб вказати адресату на необхідні зміни його поведінки (*What do I have to do to make you understand, Longbottom?*).

7. Тип дистанції. Між учасниками комунікативної ситуації дорікання, засудження, осуду, зневаги та звинувачення можуть існувати різні рольові відносини та статусна дистанція. Оскільки ці комунікативні дії є негативними, то найчастіше адресант негативної дії буде в сильнішій рольовій позиції та матиме вищий за адресата комунікативний/соціальний статус. Так, А.А. Король говорить про звинувачення: «У ситуаціях, де спостерігається реалізація висловлення-звинувачення, учасники визнають вертикальні відмінності, при яких домінуючу позицію займає адресант, а залежну позицію – адресат» [6, с. 98]:

«HOW DARE YOU GIVE THIS NUMBER TO PEOPLE LIKE – PEOPLE LIKE YOU!» Uncle Vernon had roared, spraying Harry with spit. [17, p. 4].

Між адресантом-дядьком та адресатом-племінником є досить велика вертикальна дистанція. Звинувачення адресанта втілене через вказівку на низький статус адресата (*HOW DARE YOU, PEOPLE LIKE YOU*). Коротка горизонтальна дистанція (родинні відносини) не є релевантною під час реалізації звинувачення.

У випадку короткої горизонтальної дистанції можна реалізувати дорікання стосовно недотримання норм і обіцянок. У випадку великої горизонтальної дистанції дорікання може бути втілене тільки за порушення норм, оскільки спільного фактору минулого в учасників комунікації немає [13, с. 728].

Для зневаги соціально-рольові відносини та дистанція значення не мають: для визнання вчинку негативним важливою є система власних цінностей адресанта, а не суспільно-прийнятних.

8. Перформативне вживання метапредикатів зі значенням негативної оцінки. Метапредикат *звинувачувати* може мати перформативну реалізацію в комунікації, проте зазвичай в офіційно-діловій сфері, а не побутовій. Стосовно перформативного вживання лексем дорікання, то вони можуть функціонувати як перформативи в ситуаціях, коли адресант бажає вербалізувати свою комунікативну мету, проте отримують менш частотне використання, ніж лексеми обвинувачення. Як перформатив може функціонувати також метапредикат *зневажати*, проте він зазвичай використовується в ситуаціях підвищеної емоційності.

Висновки. Отже, можна стверджувати факт синонімічності звинувачення, осуду, засудження та докору, що обумовлюється спільністю комунікативної мети та реалізації в конфліктній взаємодії. Однак за рядом параметрів тактику звинувачення обґрунтовано виділено в ряді суміжних тактик. Виявлено, що складовими частинами інтенції звинувачення є повідомлення про факт вчинення певної дії, вираження своєї негативної оцінки стосовно цієї дії, вказівка на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та примушення його діяти/думати в потрібному для ініціатора звинувачення руслі. Іntenція звинувачення може бути виражена єдиною можливим способом – вербально. Звинувачення відноситься до предикатів етичної оцінки та базується на суспільно-відомій шкалі цінностей. Для звинувачення більш характерними є нерівність статусно-рольових позицій та велика статусна дистанція між співрозмовниками. Фактор

минулого є відомим для обох учасників комунікації, фактор майбутнього полягає в зміні поведінки адресата.

Комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання не можна назвати типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії, коли комунікативні дії одного учасника спрямовані на нанесення шкоди іншому учаснику цієї взаємодії та передбачають зміну його емоційного стану. Оскільки один зі співрозмовників реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що відноситься до тактик стратегії кооперації, комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання можна потрактувати як гармонізуючий тип конфліктної взаємодії. У зв'язку із цим, перспективним видається аналіз тактики виправдання як кооперативної тактики в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.

Література:

- Булдыгина Т.В. Оценочные речевые акты изнутри // Логический анализ языка: Язык речевых действий. М.: Наука, 1994. С. 49–59.
- Воркачев С.Г. К семантическому представлению дезидеративной оценки в естественном языке // Вопросы языкознания. М.: Наука, 1990. № 4. С. 86–92.
- Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов // Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности. М.: Наука, 1991. С. 67–99.
- Дубровская Т.В. Речевые жанры «осуждение» и «обвинение» в русском и английском речевом общении: дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 2003. 233 с.
- Карасик В.И. Язык социального статуса. М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. 330 с.
- Король А.А. Висловлення-звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2007. 237 с.
- Корольов І.Р. Комунікативна ситуація «виправдання»: функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.15. К., 2008. 238 с.
- Лаврентьева Е.В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Новосибирск, 2006. 261 с.
- Мирончук Т.А. Семантичні та прагматичні особливості висловлювань виправдання в сучасній англійській мові: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Київ: Київський держ. лінгв. ун-т, 1998. 194 с.
- Погребиская А.Л. Коммуникативно-содержательная характеристика диалогических реплик обвинения в британской языковой культуре : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Тверь, 2007. 156 с.
- Снежик О.П. Висловлення звинувачення та виправдання у вербальних інтеракціях (на матеріалі сучасної французької мови): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. Запоріжжя, 2007. 308 с.
- Стексова Т.И. Порицание // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др. М.: Флинта, 2003. С. 494.
- Стексова Т.И. Упрёк // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др. М.: Флинта, 2003. С. 728.
- Федорова Л.Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения // Вопросы языкознания. М.: Наука, 1991. № 6. С. 46–50.
- Pullman Ph. The Golden Compass. New York: Random House, 1996. 399 p.
- Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. Scholastic Press, 1999. 341 p.
- Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. Scholastic Press, 1999. 435 p.

Герасимив Л. Я. Тактика обвинения как конфликтная тактика в коммуникативной ситуации обвинения/оправдания

Аннотация. Статья посвящена исследованию конфликтного потенциала тактики обвинения в коммуникативной ситуации обвинения/оправдания как особом типе конфликтного взаимодействия. Предложена попытка дифференцировать тактику обвинения в системе смежных по иллюкутивной составляющей тактик осуждения, порицания, пренебрежения и нарекания, выделенных на основе общего интенционального содержания – выражения неодобрения и оказания влияния на адресата.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация обвинения/оправдания, конфликтное взаимодействие, интерактивность, интенциональность, тактика обвинения.

Gerasymiv L. The accusation tactics as a conflict tactics in the communicative situation of accusation/excuse

Summary. The article deals with the analysis of the conflict potential of the accusation tactics in the communicative situation of accusation/excuse as a special type of conflict interaction. An attempt is made to differentiate the tactics of accusation in the system of the logically and illocutionary adjacent tactics of conviction, blame, contempt and reproach, allocated on the basis of the common intent content – the expression of disapproval and exerting influence on the addressee.

Key words: communicative situation of accusation/excuse, conflict interaction, interactivity, intentionality, accusation tactics.